

DOSADAŠNJI REZULTATI I DALJNJE POTREBE IZDAVANJA ARHIVSKIH IZVORA HISTORIJSKOG ARHIVA U DUBROVNIKU I OSTALIH DUBROVAČKIH POVIJESNIH VRELA

Dr Vinko Foretić

Bitni i najvažniji dio Dubrovačkog arhiva jest arhiv Dubrovačke republike i francuske uprave s dokumentima od g. 1022. do 1814. Nakon g. 1944—1945. ušli su i ulaze u sastav Arhiva i mnogi arhivi 19. i 20. stoljeća. Arhiv Dubrovačke republike i francuske uprave dijeli se na 92 serije. Među ostalim tu imamo seriju samostalnih isprava i akata *Diplomata et acta* od g. 1022—1808. Samostalne isprave i akti napisani na turskom jeziku, ali mnogi od njih i na drugim jezicima a tiču se Turaka i naroda s Istoka, nalaze se u seriji zvanoj *Acta Turcarum* ili *Diversa Turcarum*. Dopisi, koje je dubrovačka vlada upućivala drugima, i upute, koje je davala svojim poslanicima, doslovno su se zapisivale u knjigama nazvanim *Litterae et commissiones*, te je od njih nastala serija, koja počinje od g. 1359. *Serije zapisnika dubrovačkih vijeća* počinju od g. 1301. Važna serija je također *serija zakonika i pravnih priručnika*. Ove glavne serije su okosnica za proučavanje dubrovačke prošlosti. Vrlo važni su i *stari historijski pisci*, ali oni se većinom nalaze izvan Arhiva i to pretežno u dubrovačkim knjižnicama dominikanskog i franjevačkog samostana.

Jedan dosta opsežan i najvažniji dio latinskih i ćirilskih isprava te turskih dokumenata bila je u prvoj polovici 19. stoljeća austrijska vlada prenijela u Beč, ali nakon raznolikih peripetija taj materijal se je uglavnom našao u Dubrovniku g. 1946.

Osim samostalnih isprava i akata napisanih na posebnom komadu pergamene ili papira prema odnosnim pravilima ili običajima postoje u Dubrovačkom arhivu arhivske knjige poslovnog karaktera, u koje su se unosile isprave ili akti sukcesivno već prema tome, kako su se poslovi odvijali. Spomenuli smo seriju *Litterae et commissiones*, koje knjige jesu zbirke akata, naime dopisa i uputa, sukcesivno u knjige unošenih. Takve zbirke isprava sukcesivno unošenih u knjige jesu serije *Diversa notariae*, *Diversa cancellariae*, *Testamenta* (Oporuke), *Procurae* (Punoći), *Venditae* (Prodaje), *Dotes* (Ugovori o mirazu), *Pacta matrimonialia*

(Ugovori o ženidbi), *Debita* (Zadužnice) i razne druge. Pače po volumenu računajući pretežni dio arhiva Dubrovačke republike sastoji se od takovih i raznih drugih arhivskih knjiga.

Već u doba Dubrovačke republike neki dokumenti iz njezina Državnog arhiva bivali su publicirani, dotično zapisani u raznim djelima sačuvanim u rukopisu, ali to nije bio sistematski rad, već su pisci historijskih djela u većoj ili manjoj mjeri spominjali a nekada i doslovno citirali historijske dokumente. Naročito su dosta dokumenata iz Dubrovačkog arhiva, i to neke u cjelini, donijeli Daniel Farlati i Jakob Coleti u poznatom djelu »*Ecclesiae Ragusinae Historia*«, koja je kao VI. tom njihova velikog djela »*Illyricum sacrum*« izišla u Mlecima g. 1800.

Predugo bi bilo, da se osvrćemo na sva dosta česta pojedinačna izdavanja, makar i vrlo važna, pojedinih dokumenata, već ćemo se u glavnom osvrnuti na sistematska izdanja. Rad oko toga je počeo u 19. stoljeću nakon pada Republike. Najprije su na sebe svrnuli pažnju *dokumenti pisani na narodnom jeziku ćirilicom*, koji su proizašli počev od 12. stoljeća većinom iz odnošaja Dubrovnika s bosanskim i srpskim vladarima i feudalcima, a u maloj mjeri iz međusobnih odnošaja samih Dubrovčana. Od 15. stoljeća dalje ima dosta ćirilskih dokumenata, koji su proizašli iz odnošaja Dubrovačke republike prema Turskoj te kršćanskim vođama, stanovnicima i vjerskim predstavnicima unutar Turske države. Iz 18. stoljeća ima ćirilskih dokumenata nastalih i iz odnosa Dubrovnika prema Crnoj Gori i još ponekih drugih. Ćirilski dokumenti su većim dijelom samostalne isprave i akti iz arhivske serije »*Diplomata et acta*« i »*Acta Turcarum*«, ali ima isprava i akata zapisanih i u arhivskim knjigama raznih serija. Izdavači su izdavali ili samo dokumente iz Dubrovačkog arhiva ili su ih izdavali skupa sa ćirilskim dokumentima iz drugih arhiva. Prvi je srednjovjekovne ćirilске dokumente Dubrovačkog arhiva objelodanio takozvani Pavle Karano-Tvrtković u Beogradu g. 1840. Te je ispise iz Arhiva zapravo izvršio Đorđe Nikolajević, tada pravoslavni paroh u Dubrovniku, pa je Karano-Tvrtković vjerojatno njegov pseudonim. Nikolajević je te prijepise izvršio, dok su se još nalazili u Dubrovniku, a kasnije ih je većim dijelom austrijska vlada dala prenijeti u Beč. Dok su se nalazili u Beču, proučavao ih je poznati slavist Franjo Miklošić, a iz Dubrovnika su mu posudili bili takozvani »*Codex ragusinus*« iz vremena 15. stoljeća, u kojem se nalaze prijepisi raznih ćirilskih isprava i akata, i to nekih sačuvanih i u originalu, i nekih, koji u originalu nijesu sačuvani. Sve te dokumente izdao je Miklošić u ediciji *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae* 1858, u kojoj ima i dokumenata iz drugih arhiva, ali prevladavaju oni iz Dubrovačkog. Miklošić nije izdao sve dokumente Dubrovačkog arhiva, te je tim radom nastavio Medo Pucić, koji je u Beogradu izdao ediciju *Spomenici srpski* u dvije knjige. Prva knjiga je izišla g. 1858, a sadrži ćirilске dopise pisane od Dubrovačke republike u vremenu od g. 1395. do 1423, koji se nalaze zapisani u jednoj knjizi, koja se vodi kao 1. knjiga arhivske serije »*Litterae et commissiones*«. Druga knjiga je izišla g. 1862, a sadrži razne ćirilске dokumente iz serija arhivskih knjiga pisanih latinski, i to neke zapisane u samom tekstu knjiga, a neke, koji su samostalni prilozi k tim knjigama. No Konstantin Jireček je pri svojem radu u Dubrovačkom arhivu naišao na još neke ćiril-

ske dokumente, koje nijesu objelodanili ni Miklošić ni Pucić, te ih je on objelodanio g. 1892. u Beogradu u izdanju Srpske akademija pod naslovom *Spomenici srpski*.

Izdavači, koje smo dosada spomenuli, obratili su pažnju ćirilskim dokumentima s jedne strane onima, koji dosižu do 16. stoljeća, a s druge, uz mali broj ostalih, u glavnom onima, koji potiču iz veza Dubrovnika s bosanskim i srpskim vladarima i feudalcima, dok nijesu posvetili svoju pozornost onim ćirilskim dokumentima iz kasnijih stoljeća ni onima, koji su proizišli iz veza Dubrovnika s Turskom i raznim turskim funkcionerima, a počinju s petnaestim stoljećem. Ćirilskim dokumentima o vezama s Turcima prvi je veću pažnju posvetio Ćiro Truhelka u svojoj ediciji *Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive* izdanoj u Sarajevu g. 1911. Ta edicija sadrži dokumente 15. i 16. stoljeća, a malo zatim dopunio ju je g. 1913. s još nekoliko novopronađenih dokumenata Karlo Kovač pod naslovom *Nekoliko slavjenskih listina* (u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu).

Tokom vremena počeli su se izdavati ćirilski dokumenti iz kasnijeg vremena. Tako je Antonije Vučetić u Starinama Jugoslavenske akademije XVII g. 1855. izdao *Pisma kaluđera srpskih manastira na Svetoj Gori knezu i vlasteli Dubrovačkoj (god. 1520—1792)*. Još neka pisma neizdana od Vučetića izdao je Dušan Berić u radnji *Sveta Gora i Dubrovnik* (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XXIII, sveska 1—2 — g. 1957).

Ćiro Truhelka je izdao g. 1914. neka kasnija ćiriliska pisma 16—18. stoljeća pod naslovom *Nekoliko mlađih pisama hercegovačke gospode pisanih bosanicom iz dubrovačke arhive* (u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu). Valtazar Bogišić izdao je u III. knjizi Rada Jugoslavenske akademije (u drugom izdanju g. 1878) neke dokumente proizišle iz odnošaja dubrovačko-crnogorskih pod naslovom *Prepiska lažnog cara Stjepana maloga s Dubrovačkom Republikom (1771—1773)*.

Najnovije i kritičko izdanje ćirilskih dokumenata trebalo je biti ono, koje je Srpska akademija g. 1929. počela izdavati pod naslovom *Stare srpske povelje i pisma*. No izašla je zapravo samo jedna knjiga u dva dijela, prvi dio g. 1929. i drugi dio g. 1934, pod podnaslovom *Dubrovnik i njegovi susedi*, koja sadrži pretežnom većinom ćirilске dokumente iz Dubrovačkog arhiva, do g. 1566. Izdanje je priredio Ljuba Stojanović. Stručnjaci kažu, da ovo djelo ima dosta mana. U drugom dijelu tiskani popis pogrešaka obuhvata punih 36 strana, i to za prvi dio 20 strana, a za drugi dio 16 strana. To i nijesu samo tiskarske pogreške, kako bi se moglo pričiniti, već su tu i brojne pogreške nastale uslijed slabog Stojanovićeve čitanja.

Srpska akademija priprema novo izdanje starih ćirilskih isprava i akata te misli ponovno objelodaniti i one već po Stojanoviću objelodanjene. Bilo bi poželjno, da objelodani i one iz Dubrovačkog arhiva nakon g. 1566, jer uza sva izdanja Vučetića, Berića, Truhelke i ostalih ima ih još neizdanih. Postavlja se i pitanje, kakav bi imao biti i naslov takova izdanja. Istina, veliki broj tih ćirilskih dokumenata potječe od Srba, kao što je istina i to, da se ćirilica često zove *srpsko pismo*, dotično više puta se za dokumente pisane njome kaže, da su napisani *srpskim jezi-*

kom. No znatan broj ćirilskih dokumenata je pisan također od Hrvata i nastao u hrvatskoj sredini, jer su se i Hrvati donekle služili tim pismom, a za nj nekada već od 16. stoljeća dolazi i naziv *bosansko pismo*, a u Poljicima, i ako rijetko, čak i *hrvatsko pismo*. Držim, da bi za takovu ediciju bio najpodesniji naslov *Ćirilске povelje i pisma*.

Pretežni dio dokumenata Dubrovačkog arhiva pisan je na latinskom i talijanskom jeziku. Nije nam moguće u referatu vremenski ograničenom iznijeti sve, što se iz Dubrovačkog arhiva u ovom sektoru publiciralo, ali nastojat ćemo ipak iznijeti najvažnije edicije.

Već je Medo Pucić g. 1858. kao dodatak prvoj knjizi svojih Spomenika srpskih za vrijeme g. 1395—1423. radi boljeg objašnjenja izdanih ćirilskih dokumenata pod naslovom *Primjedbe izvađene iz službenih knjiga* izdao razne odlomke iz zapisnika dubrovačkih vijeća te razne dopise i upute iz ostalih nekih knjiga serije »Litterae et commissiones«.

Hrvatski geograf i povjesničar Petar Matković u Radu Jugoslavenske akademije u knjizi 7. iz g. 1869. i knjizi 15. iz g. 1871. izdao je i danas vrijednu raspravu pod naslovom *Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke*, a kao dodatak toj raspravi iznio je mnogo važnih dokumenata in extenso. Osim uvodnog izlaganja prvi dio te rasprave u knjizi 7. Rada ima podnaslov *Dubrovačka republika pod ugarsko-hrvatskom zaštitom (od god. 1359 do 1526)*, a kao dodatak k tome objavio je u prvoj knjizi Starina g. 1869. za to razdoblje pod A. »Povelje i listine iz g. 1358 do 1529« iz materijala, koji se tada nalazio u Beču, i pod B. stanovite dopise i upute iz serije »Litterae et commissiones od g. 1362 do g. 1518«. Drugi dio te rasprave izišao u Radu 15 ima podnaslov *Trgovinski odnošaji između Dubrovnika i srednje Italije*, a kao dodatak u istoj knjizi Rada objavljeni su brojni dokumenti iz g. 1249—1440.

Sistematski je izdao isprave i akte s područja hrvatskih zemalja do g. 1200. *Ivan Kukuljević* pod naslovom *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* dotično *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom*, i to u dvije knjige g. 1874—1875. Za vrijeme nakon g. 1200. izdavao je regeste u Starinama. U ovaj Kukuljevićev Diplomatički zbornik ušle su bile i isprave iz Dubrovačkog arhiva.

Poznata je edicija Jugoslavenske akademije većim dijelom u redakciji Tadije Smičiklase pod naslovom *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dotično *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*), koji je za vrijeme od g. 1101. dalje sa sveskom II. počeo izlaziti g. 1904, a vremenski je sa sveskom XV. izdanim g. 1934. dopro do g. 1378, a tek g. 1967. je naknadno izdan svezak I. obuhvatajući vrijeme godina 743—1100. U taj Zbornik su ušle i dubrovačke isprave, naime one izdane u Dubrovniku ali i one izdane njemu. Načelno ušle su sve samostalne isprave, i to one i na latinskom jeziku i one pisane na narodnom jeziku ćirilskim pismom. Od onih, koje imamo u spomenutim arhivskim knjigama sukcesivno vođenim, ušla je poneka isprava u ovaj Zbornik, ali možemo reći, onako tek slučajno bez nekog sistema ili određenog kriterija. Ipak su stjecajem prilika neke isprave izostavljene, pa je *Gregor Čremošnik* u nekoliko navrata izdao izostavljene isprave kao i neke starije iz arhivskih knjiga. Tako je g. 1931. u

Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu izdao *Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stolecā*, no tu je objelodanio samo one starije isprave, koje je našao naknadno zapisane u arhivskim knjigama sukcesivno vođenim. G. 1933. izdao je Čremošnik u Sarajevu u maloj brošuri pod naslovom *Nova istorijska građa iz Dubrovnika* nekoliko samostalnih isprava iz Gradske biblioteke (prethodnice današnje Naučne biblioteke) u Dubrovniku i iz Dominikanskog samostana iz vremena g. 1210. do 1413. Isprave, koje su tada bile u Gradskoj biblioteci, sada se nalaze u Historijskom arhivu u Dubrovniku. G. 1939. izdao je Čremošnik u Spomeniku Srpske akademije samostalne *Notarske listine sa Lastova* iz g. 1301—1360. dotada neobjelodanjene, koje je našao u Dubrovačkom arhivu. Ipak iz vremena do g. 1378. ostalo je u Dubrovačkom arhivu još neobjavljenih samostalnih isprava i akata, pa je Josip Lučić počeo njih g. 1967. izdavati u *Arhivskom vjesniku u Zagrebu*.

Inače još ranije je Šime Ljubić u svojoj zbirci *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike* u 10 knjiga od g. 960. do 1469. izdavanoj od Jugoslavenske akademije g. 1868—1891. izdao i mnoge dubrovačke isprave, koje su se tada nalazile u Beču. Tako imamo dubrovačkih isprava izdanih i u Diplomatičkom zborniku i u Ljubićevim Listinama.

Od g. 1301. počinju, kako vidjesmo, knjige zapisnika dubrovačkih vijeća, naime malog vijeća, vijeća umoljenih ili senata i velikog vijeća. Već g. 1879. poduhvatila je Jugoslavenska akademija, da izdava te zapisnike pod naslovom *Monumenta ragusina*. Od g. 1879. do 1897. izdala je Akademija pet svezaka sačuvanih zapisnika od vremena g. 1301. do 1379. s propustom izostavljene godine 1365, a nakon toga nije više nastavila taj korisni rad, i ako nažalost nije bio najbolje izveden, jer ima dosta pogrešaka u čitanju. Konstantin Jireček je u dva navrata podvrgao kritici tu ediciju, i te su kritike korektiv Akademijina izdanja. O svesku I. i II. nalazi se Jirečekova kritika u »Časopis Musea Království Českého. Ročník LIX«, a o svesku III. i IV. u »Archiv für slavische Philologie. Band XIX«.

Već g. 1887. izdala je u redakciji Josipa Gelčića i Lajoša Thallóczy Madžarska akademija ediciju *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, i to s dokumentima g. 1358—1526. Tu su i samostalne isprave i samostalni akti kao i dopisi te upute iz serije »Litterae et commissiones«, a također izvaci iz knjiga dubrovačkih vijeća iz vremena g. 1363—1523, u koliko se tiču odnošaja Dubrovnika s Ugarskom i Hrvatskom.

Jovan Radonić je izdao u nakladi Srpske akademije od g. 1934—1951. ukupno *devet svezaka* pod naslovom *Acta et diplomata ragusina* ili *Dubrovačka akta i povelje* od prve sačuvane isprave g. 1022. pa sve do g. 1807, u kojoj ediciji ponegdje, i ako u maloj mjeri, ima i odlomaka iz zapisnika dubrovačkih vijeća. Radonić nije izdao a nije ni pretendirao da izda sve isprave i akte, već je pravio izbor smatrajući da izdava ono, što je najvažnije. Izdao je osim samostalnih isprava i akata razne dopise i upute iz serije »Litterae et commissiones«, neke od njih samo u odlomcima.

Jorjo Tadić je počeo bio g. 1935. u izdanju Srpske akademije sistematско izdavanje serije »Litterae et commissiones« sa svim odnosnim dokumentima, ali izdao je pod naslovom *Pisma i uputstva Dubrovačke republike* samo razdoblje g. 1359—1380.

Gregor Čremošnik je bio počeo s izdavanjem isprava i akata iz najstarijih sukcesivno vođenih arhivskih knjiga, koje počinju s godinom 1278. U izdanju Srpske akademije objelodanio je g. 1932. ediciju pod naslovom *Istoriski spomenici Dubrovačkog arhiva. Kancelarski i notarski spisi 1278—1301*, u kojoj je objelodanio dokumente, koji se tiču veza Dubrovnika sa slavenskim zaleđem. U izdanju Jugoslavenske akademije objelodanio je g. 1951. ediciju pod naslovom *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Tomazina de Savere 1278—1282*, u kojoj je objelodanio dokumente, koji se tiču samog Dubrovnika, naime praktično one do g. 1282, koje nije objelodanio u onoj svojoj ediciji od g. 1932. U objema edicijama redao je Čremošnik dokumente pomiješano iz raznih serija hronološkim redom.

Imamo za kasnija vremena 17. i 18. stoljeća još neke specijalne edicije ograničene na stanovito vrijeme, a dvije od njih koncentrirane i oko stanovite ličnosti. Tako je *Josip Gelčić* u spomenici Jugoslavenske akademije posvećenog Ruđeru Boškoviću g. 1887—1888, a tiskanoj kao knjige 87, 88 i 90 Rada, objelodanio je među ostalim *dopise Boškovićeve pisane dubrovačkoj vladi g. 1756—1783*. Kasnije je pak *Đuro Körbler* prema Bogišićevu pripremnom poslu objelodanio g. 1915. u 37. knjizi Akademijinih »*Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*« *dopise glasovitog Stjepa Gradića pisane dubrovačkoj vladi g. 1667—1683*.

Tamo, gdje se Jugoslavenska akademija zaustavila bila g. 1897. u izdavanju *zapisnika dubrovačkih vijeća*, nastavila je, i to tek g. 1951. Srpska akademija. *Mihailo Dinić* izdao je u dvije knjige *te zapisnike od g. 1380—1389*, prvu g. 1951, a drugu g. 1964, i k tome je izdao ranije *propuštenu godinu 1365*.

Još su dvije važne vrste dokumenata, koje su bivale objelodanjene, a to su zakonske knjige i stari historijski pisci.

Jugoslavenska akademija izdala je još g. 1904. u redakciji Bogišića i Jirečeka *Stari dubrovački statut iz g. 1272*. a kasnijim dodacima do g. 1358. Srpska akademija izdala je u redakciji Aleksandra Solovjeva *Liber omnium reformationum* (Knjiga svih reformacija) od g. 1335. do g. 1410. Osim tih općih zakonika ima i posebnih, i to po teritoriju i po struci. Jugoslavenska akademija izdala je g. 1901. *Statut otoka Lastova*, a Srpska akademija g. 1936. *Ordines Stagni*, naime odredbe g. 1333—1406, dok je izdanje *Statuta otoka Mljeta* iz g. 1345. već zastarjelo i teško pristupačno, jer ga je već g. 1849. izdao Gustav Wenzel u časopisu »*Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*«, a njegov stari hrvatski prijevod iz vremena Dubrovačke republike izdan je u književnom godišnjaku »*Dubrovnik*« za godinu 1851. G. 1899. objelodanio je Kosta Vojnović u publikaciji *Bratovštine i obrtne korporacije u republici dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka* (u izdanju Jugoslavenske akademije) statute starih dubrovačkih čisto vjerskih i profesionalnih bratovština, ali ostalo je statuta još neizdanih.

U doba Dubrovačke republike nije bio tiskan niti jedan zakonik ni pravilnik, već posljednjih decenija pravilnik o plovidbi »Regolamenti per la navigazione nazionale« u prvom izdanju g. 1784. i popunjen s novim odredbama u drugom izdanju g. 1794. Republika je imala i posebni carinski zakonik. Prvi je iz g. 1277, a ima dodatke k tome. Najprije ga je g. 1884. bio objelodanio Eitelberger, a zatim g. 1936. u izdanju Srpske akademije Mihajlo Peterković.

Stari historijski pisci su veoma korisni kao izvor za istraživanje povijesti. Jugoslavenska akademija je izdala bila od dubrovačkih svojedobno Anonima, Nikolu Ranjinu i Džona Rastića u redakciji Natka Nodila. Srpska akademija je izdala u redakciji Petra Kolendića g. 1935. djelo pisca 18. stoljeća Ignjata Dordića »Vitae illustrium Rhagusinorum«.

Iz dosadašnjeg prikaza se vidi, da se dosta dokumenata iz Dubrovačkog arhiva i ostalog arhivskog materijala iz Dubrovnika izdalo. Ipak to nije u onoj količini, koju bi Dubrovnik s obzirom na mnoštvo svojeg arhivskog materijala i na njegovu važnost zaslužio.

Kad se je osnivao Historijski institut Jugoslavenske akademije u Dubrovniku g. 1949, kao jedan od glavnih njegovih zadataka postavljen je i zadatak, da izdava arhivske dokumente Dubrovnika. U to vrijeme sve se je više u cijeloj Jugoslaviji polagalo na to, da se što više publiciraju arhivski dokumenti, i to se isticalo kao glavni uvjet uspješnom razvoju povijesne znanosti. Budući da su i Jugoslavenska akademija i Srpska akademija željele izdavati arhivske dokumente Dubrovnika, pojavljivalo se je, makar u blagoj formi, pitanje, tko ima pravo na izdavanje tih dokumenata. Ja sam i lično i kao nekadašnji direktor Dubrovačkog arhiva zastupao mišljenje, da u Dubrovačkom arhivu i Dubrovniku uopće ima toliko mnogo važnog arhivskog materijala, da bi u objelodanjivanju dubrovačkih arhivskih dokumenata bilo polje rada i za deset akademija, te sam zagovarao, da se te dvije zainteresirane akademije međusobno sporazume, koje će serije ili dijelove serija objelodanjivati jedna a koje druga. To mišljenje zastupam i sada, kao i to, da i ostale naše akademije i naučna društva mogu k tome pristupiti. No tada je sve to nekako bilo ostalo u zraku, te je zapravo Srpska akademija po svojoj vlastitoj inicijativi preuzela objelodanjivanje dubrovačkih arhivskih dokumenata i razvila rad u ovom pravcu:

1) Izdala je od zapisnika dubrovačkih vijeća propuštenu godinu 1365. te godine 1380—1389;

2) Izdala je još poneke dokumente iz Dubrovačkog arhiva u dvjema knjigama u redakciji Mihaila Dinića pod naslovom *Iz Dubrovačkog arhiva* g. 1957. i 1963, u kojima su izdane dvije važne računске knjige: Knjiga Mihajla Lukevića iz 15. stoljeća i »Quaderno deli merchadanti dela ceccha« iz g. 1422. K tome je izdala g. 1960. opsežnu dubrovačku arhivsku građu akata g. 1667—1670. pod naslovom *Borba Dubrovnika za opstanak posle velikog zemljotresa 1667 g. u redakciji Radovana Samardžića*. Izdala je također u redakciji Jorja Tadića ediciju pod naslovom *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII—XVI veka* u dvije knjige;

3) G. 1952. izdala je doduše već prije od drugih izdavanje ali sada u boljoj i kritičnoj redakciji Miroslava Markovića *Vizantiske povelje Dubrovačkog arhiva* pisane na grčkom jeziku;

4) Izdala je g. 1952. u redakciji Fehima Bajraktarevića arapske dokumente Dubrovačkog arhiva pod naslovom *Dubrovačka arabica*, i ako s nekim propustima, ali imamo inače bolje i kompletnije izdanje istih dokumenata od Besima Korkuta u nakladi Orijentalnog instituta u Sarajevu; izdala je g. 1952. u redakciji Gliše Elezovića *faksimile turskih dokumenata*;

5) Poduzela je rad na daljnjem izdavanju dubrovačkih zakonskih knjiga, te se prema obavijestima, koje imam, nalaze pred skorim publiciranjem zakonske knjige *Liber viridis* (Zelena knjiga) i *Liber croceus* (Žuta knjiga);

6) Poduzela je rad na izdavanju starih ćirilskih isprava i akata, pri čemu bi ćirilске isprave i akti Dubrovačkog arhiva imali bitan dio;

7) Zamišljala je i novo izdanje djela *Filipa De Diversis* »Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii«, ali i ako je to jednostavan posao, od g. 1949, kad je o tome tiskan referat Iva Božića, koliko mi je poznato, stvar se malo pomakla naprijed.

Velike nade, koje su se polagale u Historijski institut Jugoslavenske akademije u Dubrovniku u pogledu izdavanja arhivske gradnje, nijesu se ostvarile, već tek malenim dijelom, i ako je pri osnivanju Instituta na sastanku održanom u Zagrebu bio stvoren upravo ogromni program, čak po mojem mišljenju i nerealan, a zamišljen je bio Institut ne samo kao dubrovački već uopće za cijeli naš primorski pojas. Sam Historijski institut u Dubrovniku izdao je samo dvije knjige sistematski izdane arhivske građe, i to u redakciji Gregora Čremošnika g. 1951. već spomenutu ediciju *Spisi Dubrovačke kancelarije s podnaslovom Zapisi notara Tomazina de Savere 1270—1282*, i iste godine u redakciji Antuna Mayera ediciju pod naslovom *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326—1335*. Zaista vrlo lijep i obilan početak, kojim se nažalost nije nastavilo. Prva knjiga dubrovačkih dokumenata je naime izašla kao *Monumenta historica ragusina volumen I*, a knjiga kotorskih kao *Monumenta catarensia volumen I*. Jugoslavenska akademija izdala je g. 1948, 1950. i 1951. u redakciji Miha Barade *Trogirske spomenike iz vremena g. 1266—1294*. No spriječeno je daljnje izdavanje Trogirskih spomenika u redakciji Barade, a s time dotično k tome i edicija dubrovačkih i kotorskih spomenika. Inače u Historijskom institutu u Dubrovniku nalazi se daljnji Mayerov rad otipkan na pisačkoj mašini i pripravan za tisak, a Čremošnikova druga knjiga dubrovačkih spomenika iz kraja 13. stoljeća nalazi se u Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu.

I ako Historijski institut u Dubrovniku nije nastavio rad na sistematskom izdavanju arhivske građe, ipak kao veliko kulturno djelo Instituta imamo u redakciji *Cvita Fiskovića* kao glavnog urednika devet opsežnih godišta *Anala Historijskog instituta u Dubrovniku*, u kojim ima mnoštvo vrijednih rasprava i priloga, a i ponešto objelodanjene dubrovačke arhivske građe. No posljednje godište IX. jest za godinu 1961, dakle imamo daljnjih devet godina muka.

Ante Marinović, naučni suradnik Historijskog instituta u Dubrovniku, spremao je izdanje *nove redakcije dubrovačkog Carinskog statuta, iz g. 1413*, s kasnijim dodacima, koji se nalazi među rukopisima Knjižnice Male braće u Dubrovniku, s popratnom studijom o dubrovačkom carinskom sistemu, no s autoritativne strane u Akademiji mu je rečeno, da se s time može slobodno baviti, ali da mu se to neće štampati. Institut

je izdao još i knjigu Cvita Fiskovića »Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu), ali to je rasprava s upotrebom i arhivskog materijala.

Zamišljalo se, da će Historijski institut izdati i djelo dubrovačkog notara 14. stoljeća *Ivana Ravenjanina* pod naslovom *Historia Ragusina*, ali i na tome se zastalo. Spremala se u Institutu edicija *Dubrovački dokumenti na hrvatskom jeziku pisani latinicom*, te se mislilo najprije izdati oporuke pisane hrvatski; dosta se na tome radilo, ali to se obavilo.

Na kraju ćemo reći, da Historijski institut u Dubrovniku nema samostalnost odlučivanja, već središnjica Akademije u Zagrebu odlučuje, što Institut može i treba objelodaniti.

Moramo ipak istaknuti izdavački rad Pomorskog muzeja Jugoslavenske akademije u Dubrovniku, koji posljednjih godina dobija i naslov »Zavod za historijska istraživanja pomorstva Južne Dalmacije«. Muzej dotični Zavod izdao je od g. 1954. do g. 1968. četiri knjige publikacije nazvane *Građa za pomorsku povijest Dubrovnika*. Ipak su to prvenstveno znanstvene rasprave, ali svaka knjiga ima kao prilog dosta arhivske građe in extenso ili u registima. Prve tri knjige su radnje Josipa Luetića, direktora Pomorskog muzeja, iz povijesti dubrovačkog pomorstva 17. i 18. i početka 19. stoljeća, a četvrta je Vinka Ivančevića o luci Livorno i dubrovačkim brodovima u njoj za razdoblje g. 1760—1808.

Središnjica Jugoslavenske akademije u Zagrebu izdala je malo dubrovačke arhivske građe u ovom poslijeratnom razdoblju. Rijetki dubrovački dokumenti do g. 1100. izišli su u svesku I. *Diplomatičkog zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* izdanom g. 1967. u stvarnoj redakciji Jakova Stipišića i Miljena Šamšalovića. U daljnji XVI. svezak, koji se sprema, ući će i dubrovački dokumenti. Dosta značajnih dokumenata Dubrovačkog arhiva iz ekonomske povijesti izdao je *Dragan Roller* kao prilog svojoj radnji *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću* izdanoj g. 1951. od Akademije. U raznim raspravama Akademijinih edicija publiciran je poneki još dokument iz Dubrovačkog arhiva. Turkolog *Sulejman Bajraktarević*, naučni radnik u Jugoslavenskoj akademiji, radio je na turskim dokumentima u Dubrovačkom arhivu te o tom pisao i izvijestio u Akademijinim publikacijama i Arhivskom vjesniku. Akademija je iz rukopisnog materijala izdala i sprema se još izdati i literarnih djela starih hrvatskih dubrovačkih pisaca.

Izvan naših akademija publicirano je iz Dubrovačkog arhiva također nešto dokumenata, naročito u zagrebačkom *Arhivskom vjesniku*, i to stariji u redakcijama *Josipa Lučića* i *Bernarda Stulli*, pisma iz doba narodnog preporoda u Dalmaciji u redakciji *Nade Beritić*, pisma *Frana Supila* u redakciji *Hamdije Hajdarhodžića*, te *regesti iz doba narodno-oslobodilačke borbe*.

Ako se osvrnemo na rad i nastojanje oko izdavanja arhivske građe kod nas uopće, a posebno i dubrovačke, u vremenu od g. 1945. dalje, javljaju se tri koncepcije o važnosti shvaćanja izdavanja građe.

Prvih godina se je forsiralo, doduše više riječju a manje djelom, sistematsko izdavanje arhivske građe. Polazilo se je s gledišta, da će naša historiografija tek onda valjano uznapredovati, ako bude imala na

raspolaganju što više objelodanjenih dokumenata. Unutar Srpske akademije relativno se je dosta i uradilo, a onaj grandiozni plan za Histo-rijski institut u Dubrovniku tek se je u vrlo malom procentu ostvario.

Došla je zatim druga faza, koja se osjetila i drugdje, ali ipak najviše u Zagrebu, da nije tako važno publiciranje dokumenata, već da pravi povjesničar mora sam direktno pristupiti k originalima u Arhivu. Došle su doduše i financijske poteškoće, koje su donekle usporavale rad na izdavanju dokumenata, ali nijesu bile jedino te poteškoće, već je po-stojala tendencija, koja je svijesno priječila izdavanje dokumenata. Na-ravno, to nije bila opća tendencija, jer je bilo ljudi, koji su zastupali i druga stanovišta, te su se i u trajanju ove faze ipak dokumenti izdavali, no ona stanovišta protivna tendencija bila je dosta jaka.

U trećoj fazi, koju proživljujemo, ozbiljno se počelo raditi na iz-davanju arhivske građe, i ako još ima protivnih tendencija, a naravno jednaka važnost se dava i pisanju rasprava.

Ako analiziramo izdavanje dubrovačkih dokumenata, vidimo, da je u vremenu do g. 1918. imala u tome inicijativu i obavila glavni posao Jugoslavenska akademija u Zagrebu, a nakon g. 1918. i pogotovo nakon g. 1945. glavnu inicijativu preuzima i glavni posao obavlja Srpska aka-demija u Beogradu.

Premda kroz posljednjih dvadeset i pet godina nije publicirano ono-liko mnogo arhivske građe, kako je bilo prvobitno zamišljeno, moramo ipak priznati, da su arhivsku građu direktno u Dubrovačkom arhivu pro-učavali naši a donekle i strani povjesničari te ostali znanstveni i kulturni radnici. Kao plod toga uz objelodanjenu arhivsku građu veliki broj rasprava i članaka, u kojima ima direktnih podataka crpljenih iz Dubro-vačkog arhiva, tiskan je u edicijama naših akademija te u ostalim povre-menim publikacijama, časopisima i novinama. Bibliografiju o tome obje-lodanjem u časopisu »Dubrovnik«, te ukupni broj jedinica iznosi 1766. Ipak uza sve direktno proučavanje u Arhivu smatramo korisnim i po-trebnim objelodanjivanje arhivske građe. Htio bih sada istaći, koje bi dubrovačke izvore prvenstveno trebalo izdavati i na koji način.

I. Zapisnici vijeća i serija dopisa i uputa.

Spomenuo sam *zapisnike dubrovačkih vijeća*. Oni počinju s g. 1301, a kako vidjesmo, izdani su do g. 1389. Zamišljamo njihovo daljnje izda-vanje, a jer se radi o stotinama knjiga, predvidamo, da će taj rad trajati i decenijama, no publiciranje svake nove knjige bit će veliki dobitak za znanost. U izdanjima Jugoslavenske akademije ponešto se i izo-stavljalo, što je navodno manje važno, a i prof. Dinić, koji je inače studiozno radio na objelodanjivanju zapisnika, imao je svoj neki sistem skraćivanja. Ja sam za to, da se zapisnici izdavaju u potpunom tekstu in extenso. Izostavljanjem i skraćivanjem u stvari se vrlo malo prištedi na prostoru i na trošku, a sama publikacija nije dovoljno pregledna i jasna te ne dava vjernu sliku zbivanja, a nama nije samo do toga, da saznamo neki više ili manje važan događaj, već da dobijemo zornu sliku zapisnika i zrcalo nekadašnjeg života.

Skupa s ovim serijama zapisnika vijeća spominjem i seriju *Litterae et commissiones*, naime Dopisi i upute. Oni su, kako vidjesmo, izdani sistematski dosada samo do g. 1380. I kod njih treba nastaviti izdavanje, i to kao posebnu izdavačku seriju, ali po mogućnosti vremenski uporedo sa zapisnicima vijeća, jer se uzajamno dopunjuju. Često je u zapisnicima vijeća samo u kratko označeno ono, što je u dopisima i uputama pobliže iskazano i razrađeno. Naravno, da i izdavanje serije dopisa i uputa za mišljam da se izdava in extenso.

II. Zakonske i pravne knjige.

Vidjeli smo, koje su *zakonske knjige* izdane i koje se spremaju za izdavanje. No još ima *zakonskih i pravnih knjiga*, koje dolaze u obzir da se izdadu.

1) To je u prvom redu Novi statut carinarnice iz g. 1413. s brojnim dodacima iz kasnijih stoljeća, koji se čuva u Knjižnici Male braće u Dubrovniku.

2) Dalje dolazi u obzir Statut otoka Mljeta iz g. 1345. sa raznim kasnijim dodacima. Najstariji primjerak nalazi se nažalost još u Beču u knjižnici Vrhovnog sudišta. Spomenuo sam zastarjelo i nepristupačno Wenzelovo izdanje. Svakako bi trebalo prirediti novo izdanje sa starim hrvatskim prijevodom. Pri tome bi došli u obzir svi rukopisi i varijante, naknadni dodaci i odluke mljetskog zbora takozvane »Consulte«, kojih rukopis se nalazi kod Male braće u Dubrovniku, ali originalni odluka se nalaze zapisani u knjigama mljetskog arhiva sada u općem sklopu Dubrovačkog arhiva. Svojedobno se je tim pitanjem bavio Bernard Stulli.

3) Vrlo korisno bi bilo izdati i »Regolamenti per la navigazione nazionale« tiskan doduše već za vrijeme Dubrovačke republike, ali koji je veliki raritet, naravno uzevši tu u obzir rukopise u Dubrovačkom arhivu i sve varijante, s popratnom kritičnom studijom. Na tome se nešto radilo u Pomorskom muzeju u Dubrovniku, pri čemu su bili angažirani Josip Luetić, direktor Muzeja, i Ante Marinović, naučni suradnik Historijskog instituta u Dubrovniku, no neznamo, u kojem se stadiju nalazi ta stvar.

4) Korisno bi bilo izdati zbirku »Ordines artis nauticae secundum consuetudinem civitatis Racusii«, koju je B. Stulli, direktor Arhiva Hrvatske, našao u Nacionalnoj centralnoj biblioteci u Firenci i o njoj opširno pisao u radnji tiskanoj u Analima Historijskog instituta u Dubrovniku g. 1952. Uz taj kodeks trebalo bi izdati i druge priručnike iz pomorskog prava, kojih ima u Dubrovačkom arhivu.

5) Postoje razne rješidbe dubrovačkih sudova i sadržajni indeksi dubrovačkih arhivskih knjiga. Zasada, mislimo, ne bi došlo u obzir izdavanje samih kodeksa tih rješidaba i indeksa, ali bi trebalo svakako sastaviti kritički bibliografski nacrt o svim tim zbirkaama rješidaba i raznim indeksima, naravno komparirajući razne rukopise i utvrđujući njihovu identičnost ili sličnost po sadržaju, dotično raznolikost. Znatan broj rukopisa imamo u Dubrovačkom arhivu, ali i drugdje, pa bi sve te rukopise trebalo uzeti u obzir.

III. Pisci.

Historijski stari pisci su veoma korisni kao izvor u istraživanju povijesti. Spomenuli smo u kratko one, koji su već izdani. Za daljnje izdavanje došli bi u prvom redu u obzir ovi pisci:

1) Miletius, za kojeg je Šišić držao, da je pisac 14. stoljeća, ali je bez sumnje stariji. Milecija je svojedobno bio izdao Matas u Gelčićevoj Biblioteci za povijest dalmatinsku, ali je to izdanje nedovoljno kritično, zastarjelo i danas teško pristupačno. Pri tome bi trebalo iznijeti cijelu problematiku Milecija i izdati kritične stihove, koji su se pripisivali Mileciju, a nijesu njegovi.

2) Djelo dubrovačkog notara Ivana Ravenjanina 14. stoljeća »Historija Ragusina«. Prema pisanju Šišića original bi se nalazio u Parizu. Historijski institut u Dubrovniku bavio se je mišlju izdati ga, pa je u tu svrhu bio napravljen mikrofilm u Parizu. Oko toga je radio Ante Marinović, naučni suradnik. Kao mnogi drugi lijepi planovi, tako je i ovaj zamro. Oko izdanja Ravenjanina su radili i Mađari. Trebalo bi provjeriti, da li su ga zaista izdali, te ako jesu, da li izdanje nas zadovoljava.

3) Trebalo bi zaista izdati i djelo Filipa De Diversis 15. stoljeća »Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii«. To je djelo na temelju rukopisa čuvanog u Zadru bio izdao g. 1880. Vitaliano Brunnelli, ali je sada raritet. Trebalo bi ga ponovno izdati. Treba saznati za sudbinu zadarskog rukopisa, ali imamo u Dubrovačkom arhivu dobar stari rukopis.

4) Trebalo bi u cjelini izdati djelo, koje se pripisuje Ivanu Gunduliću Marinovu, umrlom g. 1650, o povijesti Dubrovnika. Rukopis se nalazi kod Male braće u Dubrovniku. Natko Nodilo ga nije mogao naći, ali naknadno je pronađen. Po Gunduliću je radio pisac 18. stoljeća Džono Rastić, kojeg je publicirao Nodilo, a ispravnije je, da imamo tiskanog izvornijeg pisca, koji je i za cijelu stotinu godina stariji. Naravno, pitanje rukopisa i autorstva Ivana Gundulića Marinova pri tome valja detaljnije proučiti.

5) Poznat je dubrovački povjesničar dominikanac Serafin Cerva-Crijević (1686—1759). On je napisao mnogo djela, ali najznačajnija su mu ova:

a) *Metropolis Ragusina* ... s prethodnom uvodnom knjigom *Prolegomena in Sacram metropolim ragusinam* ..., naime crkvena povijest Dubrovnika, ali u njoj mnogo govori i o političkim prilikama dubrovačkim;

b) *Bibliotheca Ragusina* u više svezaka sa životopisima dubrovačkih pisaca. Ova se djela nalaze u autografu u Knjižnici Dominikanskog samostana u Dubrovniku, a prijepisa, preradba i nadopuna ima i drugdje. Mladi dominikanac Stjepan Krasić proučava Crijevića i ima namjeru, da publicira ova Crijevićeva djela, naravno, u koliko se nađe nakladnik.

IV. Dokumenti na hrvatskom jeziku pisani latinicom.

O ćirilskim dokumentima sam dosta govorio. Inače administracija Dubrovačke republike vodila se je na latinskom i talijanskom jeziku. Uza svu ogromnost dokumentacije napisane latinski i talijanski ima, i ako u znatno manjem broju, razasutih po raznim serijama i dokumenata pisanih latinicom na hrvatskom jeziku. Tako ima dosta oporuka, saslušanja, dopisa, saopćenja i ostalog, a i u obiteljskim i crkvenim arhivima nađe se građe napisane hrvatski. Posve je opravdano, što je nikla ideja o izdavanju dokumenata Dubrovačkog arhiva pisanih latinicom na hrvatskom jeziku. Toga posla se je bio na inicijativu Predsjedništva i Odjela za društvene nauke Jugoslavenske akademije prihvatio Akademijin Historijski institut u Dubrovniku, te je bio već i prihvaćen naslov te edicije »Documenta ragusina croatica scriptura latina conscripta«. Nekome je doduše riječ »croatica« bila zasmetala. Zamišljeno je bilo, da se najprije izdadu oporuke, te se u Institutu bilo uvelike započelo ispisivanjem tih oporuka iz odnosne serije Dubrovačkog arhiva. No posao je prekinut. Trebalo bi taj posao oživjeti i ostvariti.

V. Isprave

Izdavanja ovih zbirka navedenih u ovom referatu predviđena su na prijedlog Dubrovačkog arhiva i u Srednjoročnom planu razvitka povijesnih znanosti u SR Hrvatskoj 1971—1975, koji je u prosincu g. 1969. izdala Zajednica povijesnih instituta i ustanova SR Hrvatske, a te zbirke su prethodno spomenute u sadržajima referata ovog savjetovanja. No htio bih ipak nešto nadodati.

Trebalo bi svakako izdati drugi svezak Čremošnikovih Spisa dubrovačke kancelarije, koji se nalazi kod Akademije u Zagrebu pripravan za tisak.

Želio bih još nešto reći i o nastavku izdanja Akademijina Diplomatičkog zbornika, jer on u sebe uklapa također listine Dubrovačkog arhiva i Jugoslavenska akademija sprema uskoro izdanje daljnjeg XVI. sveska, a postoji perspektivni plan, da se ovaj Zbornik izda sve do vremena kraja stoljeća, naime g. 1400. Razne isprave i akti sačuvani su nam na razne načine. Negdje su to samostalne isprave napisane na posebnom komadu pergamene ili papira, ali znatan broj isprava je sačuvan u raznim kopijalnim knjigama ili kartularima; postoje i isprave sačuvane jedino u kasnijim znanstvenim rukopisnim ili tiskanim zbirkama i djelima. No ogromni broj isprava i akata sačuvan je u raznim poslovnim službenim knjigama, koje su se suvremeno s odvijanjem poslova sukcesivno vodile, i u njima zapisane isprave i akti nekad u doslovnom tekstu sa svim formulama, a nekad bez formula, pa takove isprave i akti imaju karakter originala. U Dubrovačkom arhivu imamo mnoštvo takovih arhivskih knjiga s ispravama i aktima već i za vrijeme do g. 1400, a glavne od njih sam u uvodu već spomenuo. Takove arhivske knjige, koje su se sukcesivno vodile, postoje, i ako u manjem broju, i u arhivima ostalih dalmatinskih gradova. Glavni kriterij pri određivanju, kakove isprave

i akti imaju ući u Diplomatički zbornik, bio je taj, da su se u nj uvrštavale samostalne isprave i akti, one iz kopijalnih knjiga i kartulara, i one iz kasnijih znanstvenih zbirka i djela. Držimo, da je to bio ispravan princip. No u Diplomatički zbornik ušla je i pokoja isprava iz arhivskih knjiga sukcesivno vođenih, i to bez nekog naročitog kriterija i odabiranja. Mislim, da pri daljnjem izdavanju Zbornika takove isprave i akte iz knjiga sukcesivno vođenih ne bi trebalo izdavati iz dvaju razloga: 1) kad se uzmu u obzir takove arhivske knjige iz svih naših arhiva, to bi zaista bio ogroman posao s ogromnim brojem tiskanih svezaka, i sve bi to bilo razasuto ovako i onako, a vršenje selekcije bi također bio ogroman posao, za koji sumnjamo, da li bi uspio; 2) u koliko se zaista žele izdavati i takove isprave i akti, bolje je u posebnim izdanjima izdavati ih sve na okupu, kao što je to učinio Barada s Trogirskim spomenicima, Mayer s kotorskim, a i Čremošnik s dubrovačkim.

VI. Turski i arapski dokumenti.

I ako nije dosad ušlo u perspektivni plan, kazao bih nekoliko riječi i o izdavanju *turskih dokumenata* na turskom jeziku, ali i onih izdanih i na drugim jezicima, pa i na našem narodnom jeziku, kao što i onih dokumenata upućenih Turcima. Poznati njemački orijentalist Friedrich Kraelitz izdao je zbirku stanovitog broja turskih dokumenata u Beču g. 1921. pod naslovom *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der Hälfte des 15. Jahrhunderts*. Većim dijelom su to isprave Dubrovačkog arhiva, koje su u doba, kad ih je Kraelitz izdao bile još u Bečkom Državnom arhivu, ali g. 1948. su vraćene Dubrovniku. Uz turske izvornike nalaze se i njemački prijevodi. Gliša Elezović objelodanio je u izdanju Srpske akademije g. 1940. publikaciju *Turski spomenici, knjiga I, sveska 1, 1348—1520*. U ovoj ediciji nijesu dokumenti izdani na turskom jeziku, već u srpskom prijevodu, a tu se nalaze i brojni turski dokumenti Dubrovačkog arhiva, a također tri arapska iz 16. stoljeća. Tek g. 1952. izdao je Elezović publikaciju pod naslovom *Turski spomenici, knjiga I, sveska 2*, u kojoj je objelodanio faksimile većine tih turskih dokumenata i triju arapskih, ali znatno smanjene, uz odnosne regeste na francuskom jeziku, i također indeks pojmova sveske prve. S turskim dokumentima Dubrovačkog arhiva dosta su se pozabavili nakon g. 1945. naši orijentalisti, naročito Hazim Šabanović, koji je g. 1965. dao i dobar prikaz pod naslovom *Turski dokumenti Državnog arhiva u Dubrovniku*. Taj prikaz je preveden i na turski. Šabanović se je bavio mišlju, da počne sistematski izdavanje turskih dokumenata Dubrovačkog arhiva.

No mi imamo u Dubrovačkom arhivu i turskih dokumenata pisanih našim jezikom, pa čak i fermana iz 15. stoljeća. Spomenuli smo dokumente pisane ćirilicom, koje su izdali Truhelka i Kovač. Našli smo i dva fermana pisana grčki i jedan pisan talijanski. Dubrovačka vlada u nastojanju, da dobije razne povlastice od Turaka ili da se riješe razna pitanja, zaključuje više puta, da se nastoji isposlovati ferman na turskom, grčkom i slavenskom jeziku. U Dubrovačkom arhivu imamo nekoliko omašnih svezaka s regestima sultanovih fermana; regesti su napisani talijanski.

Isto tako imamo prijevoda turskih dokumenata na talijanski, ali još više na hrvatski pisanih latinicom. Imamo i dokumenata pisanih od turskih susjednih vlasti u Bosni i Hercegovini napisanih našim jezikom, nekih ćirilicom a nekih latinicom. Imamo i neke knjige s dopisima upućenim susjednim turskim vlastima i funkcionerima napisanim latinicom hrvatski, ali zasad još točno neznamo, da li su takovi dopisi napisani na hrvatskom zaista bili upućeni adresantu ili su to samo koncepti pisani hrvatski, koji su morali od dragomana biti prevedeni na turski.

Pitanje izdavanja dokumenata pisanih turski povezuje se dakle skupa s pitanjem izdavanja turskih dokumenata pisanih našim jezikom i onih upućenih Turcima sačuvanim u hrvatskom tekstu. Pravo kritično izdanje turskih dokumenata trebalo bi biti ono pisanih bilokojim jezikom, a zamišljam ga ovako:

Početi hronološkim redom, a to su u prvom redu fermari. Kod njih bi trebalo paralelno izdati tekst na turskom, slavenskom i grčkom, u koliko naravno takovih paralelnih tekstova imamo, a također ako ih nema, potražiti, u koliko se može, podatke, da li ih je bilo, dotično da li je dubrovačka vlada to tražila. Tako isto trebalo bi izdati stari prijevod, u koliko ga ima, i kod fermana stari dubrovački regist, a za prijevod označiti, da li je savremen vremenu izvornika ili je kasniji. Važno je izdavati stare dubrovačke prijevode, jer je dubrovačka vlada zauzimala stanovište prema tome, kako joj je stanovit dokument, preveden od njezina dragomana, bio serviran, a u koliko imamo stare hrvatske prijevode, to su važni spomenici hrvatskog jezika. No jer ti stari prijevodi nijesu uvijek bili u svemu točni, trebalo bi u kritičnom izdanju dati i novi točan hrvatski prijevod, u koliko stariji nije točan.

Eto ovakovo izdavanje bio bi dosta složen i opširan posao, ali držim, da bi ovakovo i jedino zadovoljilo kao pravo kritično izdanje. Po ovom kriteriju je *Besim Korkut* izdao ediciju *Arapski dokumenti Državnog arhiva u Dubrovniku* u tri sveska i na izvornom arapskom jeziku i u našem prijevodu.

Plan o izdavanju dubrovačkih dokumenata, koji sam iznio, držim realnim, jer nije preopsežan, predviđen je za duže vremensko razdoblje, vodi računa o financijskim mogućnostima i o stručnjacima, koje imamo. Sve navedene serije smatram jednako važnim, i zamišljam, da se u prvom petogodištu od svih serija svakako ponešto izda, a posao bi se nastavio u daljnjim desetljećima. Spomenute serije su važne ne samo za dubrovačku povijest, već i za opću hrvatsku povijest, povijest svih Južnih Slavena i opću evropsku povijest.

Sommario

I RISULTATI ATTUALI E GLI ULTERIORI BISOGNI DELLA PUBBLICAZIONE DEI FONTI STORICI DELL'ARCHIVIO STORICO A DUBROVNIK E DEI ALTRI FONTI STORICI DI DUBROVNIK

L'edizione sistematica dei documenti dell'archivio di Dubrovnik e delle altri fonti storiche di Dubrovnik incominciò nel XIX. secolo e continuò nel ventesimo. Abbastanza è stato pubblicato, ma pure non tanto, quanto Dubrovnik e il suo archivio avrebbe meritato per la sua importanza.

In questo riassunto noi menzioneremo soltanto certe raccolte più importanti delle fonti pubblicate. I documenti dell'archivio di Dubrovnik sono stati pubblicati da vari editori soprattutto dell'Accademia Jugoslava a Zagreb e dall'Accademia Serba di Belgrado.

Importante è l'edizione dei documenti e atti. Nell'archivio di Dubrovnik ne assistono due specie. In una sono i documenti indipendenti e gli atti scritti nel modo d'usanza su un pezzo di pergamena o di carte consegnati alla parte interessata, a nell'altra i documenti e atti iscritti negli relativi libri manoscritti successivamente come p. e. i libri della serie *DIVERSA NOTARIAE*, *DIVERSA CANCELLARIE*, *TESTAMENTA*, *PROCURAE*, *VENDITAE*, *DOTES*, *PACTA MATRIMONIALIA*, *DEBITA* e diversi altri.

I documenti e gli atti dell'archivio di Dubrovnik sono scritti nella maggior parte in latino e italiano, nondimeno esistono anche in lingua nazionale, scritti in caratteri cirillici e latini, e dagli rapporti con la Turchia esistono molti documenti turchi e un po di arabi.

Tra gli documenti e atti in maggioranza sono stati pubblicati documenti e atti autonomi. Rammenteremo solo le raccolte più importanti degli documenti e atti pubblicati sistematicamente insieme con gli altri documenti della parte maggiore del territorio Croato nel *CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE* fino l'anno 1378, in quindici volumi nell'edizione della Accademia Jugoslava. In preparazione è l'edizione di tali documenti e atti fino l'anno 1400. Una scelta degli documenti e atti più importanti degli anni 1022—1808 scritti in latino e italiano ha pubblicato secondo il suo criterio Jovan Radonić in nove volumi della raccolta sotto il titolo *ACTA ET DIPLOMATA RAGUSINA* nell'edizione dell'Accademia Serba.

Gli documenti e atti scritti in ciriliano sono stati pubblicati da editori diversi e in tali raccolte si trovano prevalentemente documenti dell'archivio di Dubrovnik provenienti in massima parte dagli rapporti di Dubrovnik con gli sovrani e magnati serbi e bosniaci. Una delle più eminenti raccolte per il medio evo quella che è stata pubblicata dal nostro slavista Francesco Miklošić sotto il titolo di *MONUMENTA SERBICA SPECTANTIA HISTORIAM SERBIAE, BOSNAE, RAGUSII*. Con l'intenzione di raccogliere tutti gli documenti e atti più vecchi fino l'anno 1566, Ljubomir Stojanović ha pubblicato una raccolta sotto il titolo *STARE SRPSKE POVELJE I PISMA* nell'edizione dell'Accademia Serba. Questa è una edizione abbastanza fiacca, e per questo l'Accademia Serba si prepara di una nuova edizione d'atti e documenti ciriliani. Sebbene un cosiderevole numero di questi documenti è stato scritto dagli Serbi e per questo in ciriliano viene chiamato scrittura serba, il ciriliano si usava anche dagli Croati, e in Bosnia lo chiamavano scrittura bosniaca, e per ciò si propone per la nuova raccolta il titolo più generale: Documenti e atti ciriliani.

I documenti latini presi dagli libri condotti dalla fine del XIII. fino al principio del XIV secolo sono stati editi da Gregor Čremošnik.

Importante è la serie LITTERAE ET COMMISSIONES dell' archivio di Dubrovnik la quale incomincia coll' anno 1359 nella quale sono iscritti gli rapporti del governo di Dubrovnik diretti ad altri e le istruzioni agli ambasciatori di Dubrovnik. Tutti questi documenti sono sistematicamente pubblicati soltanto per il periodo che va dal 1359 fino al 1380 sotto la redazione di Jorjo Tadić col titolo LITTERAE ET COMMISSIONES RAGUSINAE, nella edizione dell' Academia Serba.

La repubblica di Dubrovnik è stata retta dagli consigli (CONSILIA): CONSILIVM MINUS, CONSILIVM ROGATORUM chiamato dopo anche SENATUS, e dal CONSILIVM MAIUS. I protocolli dei consigli esistono dall' anno 1301. Questi protocolli dal a. 1301 al a. 1379 sono stati pubblicati dall' Accademia Jugoslava sotto il titolo di MONUMENTA RAGUSINA e l' Accademia Serba sotto la redazione di Mihailo Dinić a pubblicato i protocolli dall' 1380 al 1389 sotto il titolo di ACTA CONSILIORUM REIPUBLICAE RAGUSINAE. Importante è la serie dei libri legislativi e di diritto di Dubrovnik. Il vecchio statuto di Dubrovnik dall'anno 1272 »LIBER STATUTORUM CIVITATIS RAGUSII...« con aggiunte è stato pubblicato sotto la redazione di V. Bogišić e K. Jireček, e un codice ulteriore LIBER OMNIUM REFORMATIONUM l'Accademia Serba sotto la redazione di Alessandro Solovjev. Si prepara l'edizione d'ulteriori codici generali LIBER VIRIDIS e LIBER CROCEUS.

L'Accademia Jugoslava a pubblicato anche i *vecchi scrittori di storia* che hanno valore di fonti storiche, e le opere litterarie degli vecchi scrittori di Dubrovnik in lingua croata. Parecchi dei vecchi e nuovi documenti dell' archivio di Dubrovnik sono stati pubblicati di recenti nel »Arhivski vjesnik« che esce in Zagreb sotto la direzione di Bernard Stulli.

Proponiamo, nell' ulteriore pubblicazione degli documenti di Dubrovnik oltre quelli già menzionati che sono in preparazione, in primo luogo questo programma:

- 1) continuazione della pubblicazione dei protocolli dei consigli di Dubrovnik;
- 2) pubblicazione della serie LITTERAE ET COMMISSIONES dall'a. 1381;
- 3) continuazione della pubblicazione degli libri sulle leggi e di diritto c. s.:
 - a) nuovo statuto della dogana dell'anno 1413 con aggiunte;
 - b) statuto della isola di Mljet;
 - c) regolamenti e manuali marittimi;
 - d) prospetto delle collezioni delle risoluzioni degli tribunali di Dubrovnik e degli vecchi indici dei libri dell'archivio di Dubrovnik
- 4) edizione di scrittori: Giovanni Ravennate (XIV. sec.), Filippo de Diversis (XV. sec.), Serafino Cerva (XVIII sec.), cioè le sue opere: METROPOLIS RAGUSINA e BIBLIOTHECA RAGUSINA;
- 5) edizione di documenti scritti in lingua croata sotto il titolo progettato DOCUMENTA CROATICA RAGUSINA SCRIPTURA LATINA CONSCRIPTA;
- 6) Se anche c'erano edizioni dei documenti turchi nelle redazioni di F. Kraeplitz e G. Elezović, (ocorre) una sistematica edizione di documenti turchi nel originale turco e traduzione in croato con tutto il apparecchio critico occorrente. Lavori preparatorii sono già stati intrapresi dal noto orientalista croato Hazim Šabanović.

Noi consideriamo tutte queste proposte ugualmente importanti.